

Пройшов крізь безжалюгідні жорна життя

Про складну, полиново гірку долю березнівського пенсіонера М. С. Хмеля я вже розповідав на сторінках «Надслучанського вісника» 26 років тому, підготувавши до друку його щирі і до щему в серці болючі та хвилюючі сповідь про страдницьке життя.

Вже чимало років минуло з того часу, вже за побутовими турботами і щоденними службовими справами забулася та історія. І лише нещодавно я знову згадав про неї, коли прийшов на міське кладовище, щоб провідати могили своїх рідних. Прямуючи до них, випадково натрапив на останній прихисток згаданого Михайла Степановича, колишнього вояка УПА, ветерана Великої Вітчизняної війни та багатолітнього в'язня сталінських концтаборів. Вразила його самотня могила... Струни співчуття, жалю та образи забриніли в моїй душі. І я вирішив знову повернутися до історії життя великого страдника М. С. Хмеля, щоб ще раз згадати добрим словом його ім'я, адже нині вже нікому цього зробити, бо в нього на цім світі не лишилося рідних та близьких людей. Отже, на основі колишньої публікації «Крізь вогонь і колючі дроти», дещо переробивши її та доповнивши фактами, які залишилися не використаними у моєму журналістському архіві, я взявся оновити складний життєпис цієї мужньої, терплячої і доброї людини. Хай цей матеріал буде даниною світлій пам'яті Михайла Степановича.

За покликом серця і велінням душі

Почну цю розповідь з того, що М. С. Хмель народився 1921 року в с. Гай Тернопільської області у сім'ї селянина-бідняка. Коли йому виповнилося два роки, ще молодою померла мама. А згодом батько до оселі привів іншу жінку, адже як самому без господині було впоратися з малими дітьми та господарством? На радість, мачуха ставилася до Михайлика, мов рідна ненька.

Ріс хлопчик, зігрітий теплом батьків, їх щоденною тур-

повірили. Один з офіцерів-енкаведистів зумів перекопати своє начальство, щоб нас не карали, мовляв, для цього немає підстав. Треба, мовляв, хлопців відпустити, нехай вони йдуть на фронт добивати фашистів. Отак ми опинилися на волі, у цій загрозливій ситуації уникнули сталінських концтаборів.

Щастя перемоги і біль неоправної втрати

Згодом дійсно М. С. Хмеля мобілізували в діючу армію. Ще в дорозі на фронт з ним стався загадковий випадок, який врятував йому життя.

На одній залізничній станції Львівської області трьох новобранців, в тому числі Михайла, під час зупинки ешелона послали набрати з колонки води. Щойно вони вискочили з вагона, йому здалося, що хтось гукнув: «Хмелю, вернись!» Він пішов назад і запитав у своїх нових товаришів: «Хто мене кликав?» Виявилось, що ніхто. Відтак доганяти своїх напарників, що прямували по воду, вже не було рації, бо вони вже далеко відійшли від вагона.

Пройшло чимало часу, а ті двоє солдатів, які рушили до колонки, так і не повернулися до поїзда. Як згодом з'ясувалося, їх захопили бандерівці. А ті, в свою чергу, разом зі своїми бранцями, двома радянськими солдатами, потрапили до рук працівників підрозділу НКВС. Невідомо, що вони зробили з упівцями, а безневинних хлопців, мобілізованих на фронт, за «дезертирство» військовий трибунал засудив до розстрілу. І цей страшний вирок виконали на очах їх друзів, які завжди зі страхом пригадували цю жахливу сцену.

— Як далі склалася ваша доля? — запитав у Михайла Степановича.

— Були важкі фронтові дороги, скроплені кров'ю і потом, обпалені вогнем гармат і вибухами бомб. Я разом зі своїм 160-міліметровим мінометом пройшов з боями всю Польщу, дійшов до Берліна, звільняв Прагу. Довелося переносити нелюдські випробування у боротьбі з ворогами, але, на щастя, Бог вберіг мене від поранень і контузій. Втратив чимало бойових побратимів, але вірив у нашу перемогу. Бо знав, з яким нетерпінням че-

мався над своїм подальшим життям, адже став круглим сиротою...

У сумнівах дійшов висновку, що залишатися у селі йому небезпечно, бо ще досить активно діяла СБ УПА і вона його, напевно, не залишить у спокої: Тож вирішив податися до Львова, щоб вступити на навчання у медичний технікум.

Чимало митарств довелося спочатку перенести молодому фронтовикові у тому великому і незнайомому місці. Але в його душі було таке сильне бажання опанувати омріяний фах, що він без будь-якої сторонньої допомоги став студентом. Вчився добре, терпляче переносив злигодні.

Коли вже трохи зарубцювалися душевні рани, доля знову завдала йому страшних випробувань.

До завершення навчання у технікумі залишалося якихось 3-4 місяці і Михайло вже себе уявляв дипломованим фельдшером. Та не так сталося, як гадалося.

Однієї горобиної ночі в двері постукали невідомі. Зайшли військові люди і сказали, що йому треба з ними на годину пройтися. Не віщувало тоді серце студента-медика, що після цього нежданого візиту незнайомців йому доведеться пройти крізь коло земного пекла. І що ця годинна «прогулянка» розтягнеться на сім нестерпних років.

Відтоді майже рік його тримали у застінках НКВС. Довіку не забути тієї душною, тісною і смердючою камери, де бранцям спати доводилося на підлозі, притиснувшись один до одного. А ті страшні допити! М. С. Хмель пригадував, як чотири дужі енкаведисти привели його до слідчого Кравченка. До краю розлючений, він вимагав від нього зізнання в неіснуючих злочинах, які він, нібито вчинив, перебуваючи в УПА. Зрозуміло, що хлопець мовчав. Адже на його совісті не було людської крові, бо під час перебування там, не вчинив жодного насильства над іншими громадянами. Щоб вибити з арештанта потрібні «показання», Кравченко почав «виховувати» його стільцем, гамселив ним доти, доки той не розлетівся на друзки. На жаль, на цьому страшні тортури не закінчилися, бо в тому злощасному стільці залишився металевий прут, яким слідчий продовжував катувати Михайла.

ботою. Змалку привчився до селянської праці, але водночас відчував у собі великий потяг до науки. Тому, незважаючи на матеріальні труднощі сім'ї, рідні зробили все можливе, щоб він закінчив сім класів. Слід зазначити, що на той час це була досить серйозна освіта.

— У нашій сім'ї панувала атмосфера українського патріотизму і високої християнської моралі, — згадую розповідь Михайла Степановича. — Тому я із задоволенням і користю для себе відвідував місцевий осередок «Просвіти», співав у церковному хорі. Одне слово, був сповнений любові до людей і рідної України.

Отож цілком логічно, що романтичний юнак разом з іншими однолітками вступив в ОУН. А в роки війни партійні зверхники його призначили у рідному селі станичним з політичної роботи і пропаганди.

Згодом, у 1943 році, Михайло разом з друзями-однодумцями вирішили піти в УПА, щоб боротися із загарбниками за незалежність української землі. Протягом північного перебування у сотні стрільців, як стверджував М. С. Хміль, він і його товариші жодного разу не зобидили мирного населення. Навпаки, коли їх, молодих вояків, відправляли у села на заготівлю харчів, командири суворо наказували нічого не брати силою, а лише толерантно звертатися до людей за допомогою повстанцям.

Хоча траплялися випадки, коли УПА дещо компроментувала її служба безпеки, яка, бувало, страчувала людей за найменшу, нерідко необгрунтовану підозру у співробітництві з НКВС чи радянською владою. В цьому Михайло Степанович особисто пересвідчився на трагічній історії, яка сталася з його сім'єю.

Зі слів М. С. Хмеля, за час перебування в УПА його сотня мала серйозні сутички з німцями, її вояки пустили під укїс фашистський ешелон, влаштували на гітлерівців засідку. Правда, новобранців до таких ризикованих акцій не залучали.

Навесні 1944 року з Михайлом Степановичем та кількома друзями-упівцями сталась подія, яка різко змінила його життя.

Ось як розповідав про неї мій тодішній співрозмовник:

— Командування сотні послало нас у село за продуктами. Вийшло так, що ми добрались туди під ранок і тому вирішили день пересидіти у криївці, яка розмістилася на околиці населеного пункту під старим дубом. Та, на жаль, на неї випадково натрапили працівники органів НКВС, які нас заарештували. Але тут нам доля подарувала шанс. В нас не було зброї та воєнних одностроїв і ми з першого погляду були схожі на звичайних сільських парубків. Цим й вирішили скористатися. Розповіли легенду, що ми не хотіли евакуюватися, тож непевний час пересиджуємо в схованці. Як не дивно, але нам

рив у нашу перемогу. Бо знав, з чимим нестерпимим текали на цей благословенний день мої рідні, односельчани, весь наш народ.

На початку травня 1945 року М. С. Хміль в складі свого військового підрозділу був у Берліні, де вже звучали військові салюти на честь довгоочікуваної перемоги, тоді ж отримав листа з рідних Гаїв. Щиро зрадів, тримаючи в руці бажаного трикутника. Та, коли відкрив конверт і прочитав перші рядки, — потемніло в очах, стало гірко і тоскно в душі. Односельчани писали, що бандерівці винищили всю його сім'ю — батька, матір і обох менших сестер. Довго молодий фронтовик не міг дійти до тями, осмислюючи цю страшну родинну трагедію. Лише через двадцять років він дізнався правду, якою поділився й зі мною:

— У квітні 1945 року моя мачуха, котра стала мені матір'ю, в обідню пору зайшла за чимось до сусідів. Там у світлиці за столом сиділо троє чоловіків у військових одностроях. Мати відразу здогадалася, що то за люди, бо знала, що в цій хаті є криївка. Вибачившись і пообіцявши зайти потім, поспіхом вийшла з дому. А вслід почула лише важке сусідчине зітхання. Напевно, вона могла передбачити, чим можуть закінчитися для матері і всієї нашої сім'ї ці невчасні відвідини...

На жаль, так воно і сталося. Вночі прийшли есбісти УПА і знищили всю мою сім'ю. Адже траплялося так, якщо хтось цивільний зустрівся з хлопцями зі СБ і видався їм підозрілим та ненадійним, то його вони на свій розсуд могли ліквідувати.

А я досі думаю, чим завинила перед ними моя родина — прості позапартійні люди, глибоко віруючі християни, справжні патріоти України? Наші ж провідники завжди казали, що ми боремося лише з німцями та комісарами, а не з беззахисними селянами. В цьому трагічному випадку все вийшло навпаки, бандерівські есбісти позбавили життя тих, хто всіляко підтримував їх, зокрема, постачав харчами. Така бездушна жорстокість нерідко компроментувала ідеї визвольного руху в Україні.

Світлі мрії затьмарив арешт

З важкими думами двадцятип'ятирічний старший сержант радянської армії М. С. Хміль у 1946 році після демобілізації повернувся у рідний край. І хоча він пройшов крізь горнило війни, був нагороджений за мужність і відвагу багатьма бойовими відзнаками, не стримав сліз, коли побачив запустіле подвір'я батьківської оселі. Невідомі лиходії розтягнули, розікрали усе господарство. Адже, коли він йшов на фронт, на обійсті залишалися дві корови, пара коней, свині, птиця. Нині ж у stodолі і в хаті було порожньо. Мовчки посидів у рідному саду, подумки порозмовляв зі старими яблунями. Потім густо зросив сльозами могили дорогих людей і серйозно заду-

Після жорстокого допиту хлопця, ледь живого, приволокли у камеру. Відтоді майже два місяці він не вставав — нестерпно боліло чорне від побоїв тіло. Друзі по нещастю годували знесиленого хлопця, як немовля, сам він не мав сил цього робити.

Тоді думав, що вже попрощається з білим світом, та молодий організм, жага до життя збороли всі тортури і страшні випробування.

Майже рік у цьому пеклі довелося М. С. Хмелю чекати рішення так званої «трійки». Згодом йому оголосили, що він засуджений до 10 років сталінських концтаборів.

Тяжка неволя і довгоочікувана свобода

Після далекої і виснажливої дороги у тюремному вагоні Михайло Степанович опинився у далекому Казахстані. Там став не людиною, а номером С2уА-603, який був нашитий у нього на спині і колінах. Там, у сталінських концтаборах, пройшов ще одне коло Дантового пекла.

Щоранку під дулами автоматів і несамовите гавкання сторожових псів їх, засуджених, виводили в кам'яний кар'єр на роботу. Основними інструментами були кувалда, кирка та лом. Зціпивши зуби, невільники мовчки довбали тверду скельну породу, при цьому розбиваючи до крові руки. Під кінець зміни Михайло вже не мав сили підняти важкого молота, яким був змушений продовжувати ту каторжну працю. Адже, коли не виконаєш встановленої норми видобутку каміння, то не одержиш навіть того мізерного продовольчого пайка, який видавали бранцям сталінських концтаборів, аби ті могли хоч якось фізіологічно існувати.

Тому не дивно, що за два місяці виснажливої рабської роботи у кар'єрі Михайло Хмель втратив 25 кілограмів ваги свого тіла. Залишилися лише кості, обтягнуті жовтою шкірою.

Тоді він зрозумів, що за такої ситуації не виживе, не дочекається жаданої волі. Бо бачив, як деякі засуджені від безвиході, фізичних і душевних мук самі себе позбавляли життя — перерізували вени чи горло, кидались на колючий дріт ...

Шукаючи виходу, пішов у табірну медчастину й сказав лікарям, що він без п'яти хвилин фельдшер. Адже колись навчався у медтехнікумі. Його проєктували і призначили помічником лікаря табірної амбулаторії. Згодом працював у хірургічному відділенні і, врешті, потрапив у третій табірний пункт, що діяв при шахті.

Зрозуміло, що у фізичному плані Михайлові Степановичу стало набагато легше. Та й з харчами краще. Але в психологічному, чисто людському розумінні, доводилося важче. справа в тім, що він часто підміняв лікаря,

тобто, проводив прийом хворих невільників. А їх були щодень десятки. Кожен з них хотів одержати тимчасове звільнення від каторжної праці, аби хоч трохи перепочити. Нещасні люди різними методами робили собі "запалення легенів", надміру вживали сіль, щоб цим викликати «водянку». Як фельдшер М. С. Хміль мав право звільнити від роботи на певний час лише 18 чоловік з 500 працюючих. Тому й знаходився між двома вогнями. Будеш строго дотримуватися встановлених норм – маєш шанс бути покаліченим чи вбитим, озлобленими невільниками. Якщо ж милосердно ставитимешся до пацієнтів-каторжан – накличеш на себе гнів габірного начальства і відразу знову потрапиш у шахтний забій. Тому на цій посаді більше трьох місяців ніхто не затримувався. Михайлові, на диво усім, вдалося пропрацювати в медчастині аж три роки. Правда, мав неприємності через те, що «незаконно» звільняв від роботи ув'язнених. За це довелося провести кілька діб у карцері. То була своєрідна плата за людське ставлення до своїх безправних і змучених товаришів-каторжан.

Молодому фельдшеріві-невільнику було гірко і боляче бачити, як через відсутність ліків, погане харчування і рабську працю, мов мухи, вмирили нещасні люди.

Як не дивно, але навіть за колючим дротом, під дулами автоматів і кулеметів героєві цієї невеселої розповіді раптом, врешті, усміхнулася доля. Так трапилось, що наприкінці свого перебування у таборі він познайомився з симпатичною і ніжною росіянкою Тамарою. Вони сподобалися один одному і покохалися. А вже багато в чому їхні долі виявилися схожими. Вона була з багатодітної трудової сім'ї, яку радянська влада «розкуркулила» і намагалась вивезти в Сибір. Тож довелося дівчині і її рідним втікати від репресій та шукати прихистку аж в далекому від рідного дому Казахстані.

Там, у Балхаші, де Тамара у свої 20 років вже обіймала посаду диспетчера великого металургійного комбінату, молодята побралися. Життя поступово налагоджувалося, все ставало на свої місця. Молода сім'я мала власне помешкання, роботу, хороших друзів і знайомих.

Перед тим, у 1956 році, для М. С. Хмеля був радісний і довгоочікуваний день його дострокового звільнення після понад семирічної відсидки у концтаборі.

Невпинно летів час, а в серці колишнього каторжанина не заживала рана – його ятрив біль за безневинно змарновану у таборах молодість, втрачене здоров'я. Бачачи душевні муки коханого чоловіка, дружина у 1966 році написала листа Генеральному прокуророві СРСР Руденкові, в якому прохала переглянути кримінальну справу М. С. Хмеля. Високопосадовець відразу відреагував. На Тернопільщину прибув спеціаль-

ний слідчий, який об'їхав і обійшов село Гат і навколишні населені пункти, розмовляв з тими, хто знав Михайла Степановича. І, зрозуміло, що земляки про нього нічого поганого не розповіли. Тож за відсутністю складу злочину Львівський обласний суд відмінив рішення так званої «трійки» і повністю зняв судимість з М. С. Хмеля та реабілітував його.

За що боролись і страждали

На жаль, доля-мачуха не перестала глумитися над колишнім безневинним в'язнем і підготувала йому нове жорстоке випробування. Численні хвороби дали ускладнення, його повністю паралізувало. Чоловікові довелося перенести нестерпні муки нерухомості. Його знову, як колись у слідчому ізоляторі, годували інші. Милосердні медсестри вчили Михайла Степановича розмовляти, бо йому відняло мову. Так, дякуючи Богові і добрим людям, він поволі став на ноги, повернувся до більш-менш нормального життя.

Минали роки. Подружжя Хмелів пішло на заслужений відпочинок. От тоді й задумались: як їм, немолодим і самотнім, бути далі? Бо ж доля й тут над ними позбиткувалася – не послала діток.

Після серйозних роздумів вирішили з Казахстану поїти на Рівненщину, де в Березному жив зі своєю сім'єю двоюрідний брат Михайла Степановича, на жаль, нині уже покійний, заслужений будівельник України М. П. Тригуба. Він виявився щирою і доброю людиною й допоміг родичеві зробити досить складний обмін квартир, облаштуватися на новому місці. Микола Петрович увесь час оточував подружжя Хмелів своєю увагою та піклуванням. За що воно йому сердечно вдячне. Постійно турбувалися про пенсіонерів працівники соціальної служби, вчителі та учні Березнівської ЗОШ №2, медики, добрі сусіди.

На завершення нашої цікавої кількогодинної розмови М. С. Хміль, роздумуючи над політичною і економічною ситуацією, яка склалася тоді, у перші роки незалежності України, щиро зізнався:

– Іноді боляче стає за наш народ. Бо нинішні громадські діячі та політики замість того, щоб єднатися і, засукавши рукави, будувати нову сильну і вільну державу України, виявляють нікому не потрібні амбіції, нестямно, недругам на потіху, гризуться між собою. Напевно, вони забули мудрі Шевченкові слова: «Єднайтеся, брати мої!».

А жаль. Мені хотілося б на схилі літ побачити справжню незалежну нашу Україну, а її громадян – щасливими і багатими. Хіба не за це ми боролись і страждали?

Минуло двадцять шість років відтоді, як сказав ці прості і мудрі слова Михайло Степанович, але й сьогодні вони залишаються надзвичайно актуальними для нашої держави та її народу.

Павло РАЧОК.